

Wojciech Zgliczyński*

Rynek pracy na wsi

Rural labour market in Poland: This article provides an overview of the rural labour market in Poland. The article focuses, inter alia, on the main features of this segment of the national labour market including economic activity rate and unemployment rate by sex, age, and education levels. The author also reports on the structural changes of the rural labour market, migration, grey economy and hidden unemployment. The article is based on the statistical data provided by the Central Statistical Office (GUS) and academic research papers.

* Specjalista ds. społecznych w Biurze Analiz Sejmowych;
e-mail: wojciech.zgliczynski@sejm.gov.pl.

Wstęp

Wiejski rynek pracy w ciągu ostatnich 20 lat uległ przemianom związanym między innymi z transformacją ustrojową i gospodarczą, integracją europejską, globalizacją czy procesami demograficznymi.

Po 1990 r. obszary wiejskie zapłaciły wysoką cenę za dochodzenie całej gospodarki do równowagi¹ – zmniejszyło się zatrudnienie, wzrosło bezrobocie, obniżyły się dochody z działalności rolniczej. Zmianom uległa struktura rynku pracy. W efekcie rynek pracy na obszarach wiejskich w coraz mniejszym stopniu pokrywa się z działalnością rolniczą². Rozwijają się inne funkcje tych obszarów, zarówno te do tej pory marginalizowane, jak i zupełnie nowe. Sprzyjają temu migracje i ich pozytywne dla wsi saldo³ pobudzające procesy urbanizacji i społecznego różnicowania.

¹ A. Woś, *Rolnictwo polskie 1945–2000*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2000, s. 24.

² K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 237.

³ I. Frenkiel, *Demografia wsi i jej ogólnospołeczne konsekwencje* [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, K. Szafranec (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2006, s. 67.

Następują też wyraźne przeobrażenia w samym rolnictwie – stale postępuje spadek jego ekonomicznego znaczenia, a wzrost wydajności zmniejsza zapotrzebowanie na siłę roboczą. Coraz wyraźniej zaznacza się podział na gospodarstwa łączące się z rynkiem oraz te, które z rynku wypadają, a ich ewentualna produkcja służy głównie samozaopatrzeniu⁴. Katalizatorem dla wielu zachodzących zmian jest Unia Europejska.

Trzeba jednak pamiętać, że mimo przeobrażeń w niektórych regionach wiejski rynek pracy w dalszym ciągu jest silnie związany z rolnictwem, co wydatnie wpływa na poziom ich rozwoju i standard życia mieszkańców⁵. Pokazną grupę gospodarstw domowych nadal stanowią małe gospodarstwa rolne, które czerpią dochody z rolnictwa (w tym dopłat bezpośrednich z UE), transferów socjalnych (renty, emerytury, zasiłki) i niekiedy pracy zarobkowej⁶.

Obok modernizacji wyzwaniem, przed jakim stoi wiejski rynek pracy, są przemiany demograficzne, w efekcie których znacząco wzrosły zasoby siły roboczej. W okresie od 2000 r. do 2008 r. można zaobserwować zmiany w strukturze wieku populacji polegające na zwiększeniu liczby osób w wieku produkcyjnym. W konsekwencji stosunek ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym obniżył się z 76 do 60 osób, a udział ludności w wieku produkcyjnym w ogóle ludności zwiększył się z 57% do 62%. Jednak o ile obecnie mamy do czynienia z dużymi zasobami siły roboczej, to w niedalekiej przyszłości zasoby te będą się wyraźnie zmniejszać, co spowoduje problem deficytu pracowników, rodząc poważne konsekwencje gospodarcze i społeczne.

Kondycja wiejskiego rynku pracy i jego zdolność do efektywnego zagospodarowania znajdujących się na obszarach wiejskich zasobów siły roboczej ma zasadnicze znaczenie dla tych terenów oraz poziomu życia ich mieszkańców i z tego względu zasługuje na szczególną uwagę.

Celem artykułu jest przedstawienie zagadnień wiejskiego rynku pracy. Na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego i opracowań naukowych zaprezentowane zostały podstawowe charakterystyki tego rynku, takie jak poziom aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia, stopa bezrobocia, oraz ich zmiany, szczególnie w okresie 2003–2009.

⁴ M. Halamska, *Polski „koniec chłopów”* [w:] *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, A. Rosner (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2005.

⁵ M. Pondel, *Makroekonomiczne uwarunkowania wiejskiego rynku pracy* [w:] *Wiejski rynek pracy w okresie transformacji ustrojowej gospodarki polskiej*, B. Sosnowska (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003, s. 78.

⁶ J. Wilkin, *Co dała integracja europejska polskiej wsi?* [w:] *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 176.

Źródła informacji o rynku pracy na wsi

Informacje, które posłużyły do opisu rynku pracy na wsi, takie jak współczynnik aktywności zawodowej⁷, wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia⁸, pochodzą z przeprowadzanego co kwartał przez Główny Urząd Statystyczny badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) i są danymi za IV kwartał danego roku. Za każdym razem, kiedy w tekście przywoływane są inne dane, jest to sygnalizowane.

Przedstawienie danych na temat aktywności ekonomicznej na obszarach wiejskich na podstawie dostępnych danych GUS nie jest jednak równoznaczne z przedstawieniem rzeczywistej sytuacji wiejskiego rynku pracy. Trzeba pamiętać o dużym zróżnicowaniu obszarów wiejskich, zarówno ze względu na uwarunkowania historyczne, jak i różnice związane z odległością od węzłów komunikacyjnych, centrów lokalnych, metropolii, rodzaj struktury osadniczej, uwarunkowania środowiskowe (gleba, zasoby wodne, klimat) i walory środowiska przyrodniczego⁹, których statystyki nie mogą w pełni oddać.

Przeszkodą w rzetelnej analizie są też problemy wynikające z aktualności i jakości dostępnych danych (planowany w 2010 r. powszechny spis rolny powinien usunąć przynajmniej część trudności). Stosowane podziały na ludność wiejską i miejską ignorują coraz częstsze sytuacje mieszkania na obszarach wiejskich i pracy zawodowej w mieście, a podział ludności wiejskiej na rolniczą i nierolniczą nie jest oparty na kryteriach ekonomicznych, ale własnościowych. Statystyki nie wychwytyją też np. zjawiska ukrytego bezrobocia czy pracy w szarej strefie.

Aktywność i bierność zawodowa

W populacji ludności wiejskiej poziom aktywności zawodowej w okresie od 1992 r. do 2009 r. wyraźnie się zmniejszył (tabela 1).

⁷ Współczynnik aktywności zawodowej oblicza się jako udział aktywnych zawodowo w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej.

⁸ Stopę zatrudnienia oblicza się jako udział bezrobotnych w liczbie ludności aktywnej zawodowo w wieku 15 lat i więcej.

⁹ K. Heffner, A. Rosner, *Wybrane koncepcje i możliwości rozwoju obszarów wiejskich po dekadzie transformacji w Polsce* [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie przemian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*, S. Sokołowska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 10.

Tabela 1. Ludność według aktywności zawodowej i miejsca zamieszkania*

Rok	Aktywni zawodowo (w tys.)		Bierni zawodowo (w tys.)		Współczynnik aktywności zawodowej (w %)	
	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto
1992	6854	10675	3603	7259	65,5	59,5
1993	7013	10354	3663	7350	65,7	58,5
1994	6714	10408	4098	7684	62,1	57,5
1995	6571	10433	4287	7815	60,5	57,2
1996	6616	10448	4347	8074	60,3	56,4
1997	6546	10506	4461	8213	59,5	56,1
1998	6490	10672	4630	8269	58,4	56,3
1999	6433	10781	4810	8364	57,2	56,3
2000	6532	10768	4825	8546	57,5	55,8
2001	6487	10741	4960	8704	56,7	55,2
2002	6481	10616	5080	8932	56,1	54,3
2003	6401	10545	5073	8934	55,8	54,1
2004	6481	10544	5102	8996	56,0	54,0
2005	6540	10621	5132	8965	56,0	54,2
2006	6467	10471	5311	9116	54,9	53,5
2007	6414	10445	5424	9109	54,2	53,4
2008	6465	10546	5402	8960	54,5	54,1
2009	6591	10689	5354	8827	55,2	55,0

* Od 1992 do 1998 – w listopadzie, od 1999 do 2002 – w IV kwartale, od 2003 – przeciętnie w roku. Ze względu na zmiany w metodologii badania, wyniki BAEL od 2003 r. nie są w pełni porównywalne z wynikami badań z lat poprzednich, tj. od 1992 r.

Źródło: wyniki BAEL w wybranych okresach, <http://www.stat.gov.pl>; *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003–2007*, GUS, Warszawa 2009.

Na początku analizowanego okresu ludność aktywna zawodowo, czyli pracujący¹⁰ i bezrobotni¹¹ w wieku 15 lat i więcej, liczyła na wsi prawie 6,9 mln osób, co w przeliczeniu dawało stopę aktywności zawodowej na poziomie 65,5%. Po 17 latach, choć populacja aktywnych zawodowo zmniejszyła się o ponad 0,25 mln, to współczynnik aktywności zawodowej obniżył się o 10,3

¹⁰ Zgodnie z przyjętymi w badaniu aktywności ekonomicznej ludności założeniami osoby pracujące to: wszystkie osoby w wieku 15 lat i więcej, które w badanym tygodniu co najmniej przez 1 godzinę wykonywały pracę przynoszącą zarobek lub dochód, tzn. były zatrudnione w charakterze pracownika najemnego, pracowały we własnym (lub dzierżawionym) gospodarstwie rolnym lub prowadziły własną działalność gospodarczą poza rolnictwem, pomagały (bez wynagrodzenia) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa rolnego lub rodzinnej działalności gospodarczej poza rolnictwem, oraz osoby, które akurat nie pracowały z powodu urlopu, choroby czy innych przyczyn, przy czym długość przerwy w pracy wynosiła do 3 miesięcy.

¹¹ Więcej na ten temat w części poświęconej bezrobociu.

punktów procentowych (pkt proc.) do poziomu 55,2%. W miastach w tym okresie nastąpił wzrost liczby aktywnych zawodowo o 14 tys., mimo to stopa aktywności zawodowej obniżyła się o 4,5 pkt proc. (z 59,5% w 1992 r. do 55,0% w 2009 r.). W 2009 r. poziom aktywności zawodowej mieszkańców wsi w ujęciu BAEL był więc zbliżony do poziomu aktywności mieszkańców miast.

W analizowanym okresie zanotowano znaczny wzrost liczby osób biernych zawodowo. Na wsi liczba osób nieaktywnych zwiększyła się z 3,6 mln do 5,4 mln. W mieście wzrost liczby biernych zawodowo był mniejszy (z 7,3 mln do 8,8 mln).

Na zwiększanie grupy osób biernych zawodowo na wsi, przy nieznacznym spadku populacji osób aktywnych zawodowo w okresie od 1992 r. do 2009 r., wpływ miało kilka czynników. Do najważniejszych można zaliczyć przemiany gospodarcze lat 90. i związany z nimi znaczny spadek zatrudnienia wywołany likwidacją państwowych gospodarstw rolnych, redukcją zatrudnienia w przemyśle i zwolnieniami w państwowych i spółdzielczych placówkach usługowych i produkcyjno-usługowych branży rolniczej. Rozwijający się w okresie transformacji sektor prywatny, głównie handel i usługi, tylko w niewielkim stopniu łagodził ogólny spadek zatrudnienia. Wiele osób w ramach polityki dezaktywizacji zawodowej otrzymało prawa do świadczeń emerytalno-rentowych i świadczeń socjalnych, część z nich wróciła do rolnictwa, powiększając obszar ukrytego bezrobocia.

Na wzrost liczby biernych zawodowo, szczególnie w drugiej połowie analizowanego okresu, pewien wpływ miał wzrost aspiracji edukacyjnych przekładający się na wydłużenie okresu edukacji i tym samym późniejsze wchodzenie na rynek pracy młodzieży wiejskiej, a także wzrost liczby osób w starszych grupach wieku.

Poziom aktywności zawodowej mieszkańców wsi wykazuje duże zróżnicowanie ze względu na region. Najwyższy poziom aktywności mieszkańców obszarów wiejskich w 2009 r. występował w województwach: lubelskim (58,7%), świętokrzyskim (58,6%) i łódzkim (58,5%). Wyniki poniżej średniej (55,2%) zanotowano w 9 województwach, w tym najniższe w województwie śląskim (48,1%) i zachodniopomorskim (50,0%). W porównaniu z rokiem 2003 współczynnik aktywności wzrósł w 5 województwach, w tym najbardziej w świętokrzyskim (6,7 pkt proc.). Największy spadek wystąpił w województwie małopolskim (6,7 pkt proc.). Omówione wyżej zjawiska zaprezentowano w tabeli 2.

Dane na temat aktywności ekonomicznej wskazują na różnice między wiejskim i miejskim rynkiem pracy ze względu na płeć, wiek i wykształcenie.

W 2009 r. współczynnik aktywności zawodowej mężczyzn na wsi wynosił 64,4% i był zdecydowanie wyższy niż współczynnik aktywności ko-

Tabela 2. Współczynnik aktywności zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich według województw w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok	łódzkie	mazowieckie	małopolskie	śląskie	lubelskie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	lubuskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie	dolnośląskie	opolskie	kujawsko-pomorskie	pomorskie	warmińsko-mazurskie
2003	59,4	61,0	61,1	51,3	57,9	58,7	56,5	51,9	53,2	56,8	50,2	51,1	47,0	54,4	53,0	53,6
2009	58,5	57,0	54,4	48,1	58,7	57,8	53,3	58,6	55,7	57,7	50,0	51,6	52,3	53,0	52,2	50,7

Źródło: jak pod tabelą 1.

biet, który wynosił około 46,4%. Mężczyzn mieszkających na wsi charakteryzował w całym okresie wyższy współczynnik aktywności niż mężczyzn w miastach (62,9%). W przypadku kobiet sytuacja była odmienna – wyższy współczynnik aktywności kobiet był w mieście (48,2%). Należy jednak zaznaczyć, że wyższą aktywność zawodową kobiet w miastach notuje się dopiero od 2006 r.

Różnice w aktywności zawodowej kobiet ze względu na miejsce zamieszkania można tłumaczyć wzorami kulturowymi. Trzeba uwzględnić również mniejszy popyt na pracę na obszarach wiejskich (zwłaszcza w handlu i usługach), a także trudności w dostępie do usług opiekuńczych dla dzieci, jak i osób niepełnosprawnych oraz osób w podeszłym wieku, które mogą być przyczyną pozostawania w domu przynajmniej części kobiet.

Dane na temat aktywności zawodowej ze względu na wykształcenie wskazują na wyższą aktywność zawodową mieszkańców wsi niż miast na każdym poziomie wykształcenia (tabela 3). O ile różnice w grupach legitymujących się wykształceniem wyższym i policealnym są stosunkowo nieduże, to w przypadku grup o niższych poziomach wykształcenia różnice są znaczące. Stosunkowo wysoka aktywność zawodowa osób o najniższych kwalifikacjach na wsi związana jest z charakterem wiejskiego rynku pracy, gdzie, zwłaszcza w rolnictwie, znajduje się stosunkowo dużo miejsc pracy nie wymagających specjalnych kwalifikacji.

Populacja ludności aktywnej zawodowo na wsi różni się od populacji miast również ze względu na wiek. Poziom aktywności zawodowej mieszkańców wsi w 2009 r. był wyższy zarówno wśród osób w wieku przedprodukcyjnym (wieś 3,1% – miasto 1,6%), wieku produkcyjnym (wieś 71,4% – miasto 71,2%), jak i poprodukcyjnym (wieś 6,6% – miasto 5,0%).

Tabela 3. Współczynnik aktywności zawodowej ze względu na poziom wykształcenia w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok		Wyższe	Policealne	Średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe i niepełne podstawowe
2003	wieś	87,5	75,3	78,2	55,5	74,9	29,9
	miasto	78,5	72,8	64,4	45,0	63,4	18,8
2009	wieś	84,3	74,2	73,9	53,7	70,9	23,3
	miasto	79,8	71,7	62,2	44,5	58,0	14,1

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 4. Aktywność zawodowa według wieku w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok		Ogółem	15-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	>65
2003	wieś	56,2	5,4	28,0	69,0	82,8	84,6	87,4	87,8	81,1	64,6	43,2	26,8	10,8
	miasto	54,0	1,2	15,5	55,8	85,0	87,7	90,2	85,4	80,5	63,6	36,4	16,4	3,8
2009	wieś	55,2	3,1	18,2	65,6	81,6	83,0	86,1	86,2	84,7	75,1	46,2	19,8	5,4
	miasto	55,0	1,6	13,6	52,7	84,7	87,1	89,2	87,6	84,0	73,4	48,7	17,2	3,9

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wiejski rynek pracy charakteryzuje się wcześniejszym podejmowaniem aktywności zawodowej (przewaga w kategoriach do 25. roku życia) oraz wyższym poziomem aktywności w starszych grupach wieku (tabela 4). Związane jest to między innymi ze specyfiką pracy w gospodarstwie rolnym, która ułatwia aktywizację zawodową w młodym wieku i sprzyja wydłużaniu aktywności w późniejszych latach, a także z ciągle niższymi niż w mieście możliwościami edukacyjnymi młodzieży, które przekładają się na wcześniejsze wchodzenie na rynek pracy. Wśród ludności w wieku od 25 do 44 lat wyższe poziomy aktywności notuje się dla mieszkańców miast, co może świadczyć o lepszym rozwoju miejskiego rynku pracy. W okresie od 2003 r. do 2009 r. różnice między aktywnością zawodową mieszkańców wsi i miast zmniejszały się. Na wsi wskaźniki aktywności obniżyły się dla wszystkich grup wieku oprócz osób w wieku od 45 do 59 lat. W mieście obniżyły się wskaźniki zatrudnienia dla osób od 18. do 39. roku życia.

Pracujący na obszarach wiejskich

Ogólna liczba pracujących na obszarach wiejskich w IV kwartale 2009 r. wynosiła 6,065 mln. Wskaźnik zatrudnienia, oznaczający udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej wynosił na wsi

50,6% (wskaźnik zatrudnienia mężczyzn – 59,3% i kobiet – 42,4%) i był o 0,3 pkt proc. wyższy niż wskaźnik zatrudnienia ludności w mieście.

Przeciętny wskaźnik zatrudnienia ludności wiejskiej od 1992 r. do 2003 r. obniżył się o prawie 13 pkt proc. z 58,8% do 45,9% (tabela 5). W następnych latach aż do 2009 r. wskaźnik wyraźnie rósł i osiągnął poziom 50,8%. Na wzrost wskaźnika zatrudnienia wpłynęła poprawa sytuacji gospodarczej i zmniejszenie przyrostu ludności w wieku produkcyjnym. Ostatecznie od 1992 r. wskaźnik obniżył się o 8 pkt proc. Zmiany wskaźnika zatrudnienia mieszkańców miast nie były tak gwałtowne. W porównaniu z 1992 r. wskaźnik zatrudnienia w mieście w 2009 r. nieznacznie wzrósł – o 0,1 pkt proc.

Tabela 5. Przeciętny wskaźnik zatrudnienia ze względu na miejsce zamieszkania w latach 1992–2009 (w %)

	Wieś	Miasto		Wieś	Miasto		Wieś	Miasto
1992	58,8	50,1	1998	52,6	50,1	2004	46,1	43,3
1993	57,8	48,6	1999	49,0	47,4	2005	47,0	44,1
1994	54,4	49,0	2000	49,3	46,3	2006	47,8	45,8
1995	53,1	49,3	2001	47,2	44,4	2007	49,2	48,2
1996	53,9	49,6	2002	46,4	42,7	2008	50,7	50,2
1997	53,9	50,1	2003	45,9	42,9	2009	50,8	50,2

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wskaźnik zatrudnienia mieszkańców wsi w porównaniu z mieszkańcami miast w IV kwartale 2009 r. był wyższy zarówno wśród osób w wieku przedprodukcyjnym (wieś 3,1% – miasto 1,3%), wieku produkcyjnym (wieś 65,3% – miasto 64,9%), jak i poprodukcyjnym (wieś 6,6% – miasto 5,0%).

W okresie od 2003 r. do 2009 r. można zaobserwować zmiany polegające na zmniejszeniu się różnic pomiędzy wiejskim i miejskim rynkiem pracy. W tym czasie wskaźnik zatrudnienia mieszkańców miast wzrósł we wszystkich grupach wieku. Na wsi zanotowano spadek w najmłodszych grupach, od 15. do 19. roku życia, oraz w grupach najstarszych, powyżej 60. roku życia (tabela 6).

Wskaźniki zatrudnienia mieszkańców wsi w 2003 r. i 2009 r. były wyższe niż mieszkańców miast na wszystkich poziomach wykształcenia, oprócz osób z wykształceniem policealnym, gdzie wskaźnik w 2009 r. miał równą wartość. Należy jednak zaznaczyć, że w okresie od 2003 r. do 2009 r. różnice zmniejszyły się (tabela 7). Największe różnice między mieszkańcami miast i wsi występowały w grupach osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym – 14,9 pkt proc., średnim zawodowym – 11 pkt proc. oraz podstawowym, niepełnym podstawowym – 9,4 pkt proc. i średnim ogóln-

kształcącym – 7,8 pkt proc. Odzwierciedla to różnice w popycie na nisko wykwalifikowanych pracowników między miastem a wsią.

Tabela 6. Wskaźnik zatrudnienia według wieku w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok		15-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	≥ 65
2003	wieś	5,3	15,8	44,9	65,7	69,5	76,3	76,6	71,5	57,5	39,6	26,1	10,7
	miasto	0,8	5,3	31,2	66,5	73,1	73,4	71,1	66,4	53,1	30,9	14,1	3,7
2009	wieś	3,1	12,1	51,4	72,1	78,3	81,8	81,9	80,3	70,8	44,1	18,9	5,4
	miasto	1,3	8,6	41,6	75,7	81,3	83,6	81,6	78,6	67,8	45,4	16,0	3,8

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 7. Wskaźnik zatrudnienia ze względu na wykształcenie w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok		Podstawowe i niepełne podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Policealne	Wyższe
2003	wieś	24,9	61,1	65,5	44,5	66,3	79,7
	miasto	10,1	45,5	53,3	34,2	59,5	72,6
2009	wieś	20,3	66,0	68,1	47,9	66,7	78,9
	miasto	10,9	51,1	57,1	40,1	66,7	76,2

Źródło: jak pod tabelą 1.

W 2009 r. sekcją o największym udziale w ogóle liczby pracujących na terenach wiejskich było rolnictwo, w którym pracowało 30,9% osób. Zauważmy, że pracujący w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie stanowili 12,9% ogółu pracujących w Polsce.

Na terenach wiejskich mieszkała też zdecydowana większość rolników (91,5%). Udział pracujących w rolnictwie indywidualnym bardzo różnił się między województwami. I tak średnio w trzech pierwszych kwartałach 2009 r. największy był w podlaskim (59%), świętokrzyskim (36,9%) i kujawsko-pomorskim (35,9%), a najniższy w śląskim (8,4%), lubuskim (14%) i zachodniopomorskim (16,1%)¹². Należy jednak zauważyć, że duża część rolników to osoby posiadające małe gospodarstwa rolne, które często ani nie produkują na rynek, ani nie uczestniczą aktywnie w życiu gospodarczym. Podstawą ich utrzymania nie są dochody z gospodarstwa, ale inne źródła, w tym między innymi transfery socjalne. Można zatem przyjąć, że

¹² I. Frenkiel, *Ludność wiejska [w:] Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi, op. cit., s. 61.*

osoby te nie tyle pracują w rolnictwie, ile mieszkają w gospodarstwach rolnych i produkują na własne potrzeby.

Sektor rolniczy zauważalnie zmniejsza się. O ile w 1995 r. pracowało w nim 3,085 mln osób (2,326 mln w 2003 r. i 1,992 mln w 2007 r.), to w 2009 r. było to 1,876 mln osób. Mimo następujących przemian wiejski rynek pracy w Polsce związany jest z rolnictwem w większym stopniu niż w innych krajach Unii Europejskiej. Według danych z 2007 r. udział ludności rolniczej, czyli osób, których źródłem utrzymania jest rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo oraz rybactwo, a także osób będących na ich utrzymaniu, w ogóle ludności Polski wynosił 15,9% (19,0% w 2000 r.). Był to nie tylko udział wyższy od średniej UE, która wynosiła 4,9%, ale też najwyższy wśród 27 krajów członkowskich. Podobnie udział ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie był wyższy od średniej UE (2,4%) i najwyższy w całej UE – 8,3% (9,8% w 2000 r.)¹³.

Na przeobrażenia wiejskiego rynku pracy wskazują też dane dotyczące pracujących według wybranych sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (tabela 8). W okresie od 2003 r. do 2009 r. udział rolnictwa obniżył się o 9,4 pkt proc. Zmniejszył się też udział sekcji edukacji, na co mogły mieć wpływ przemiany demograficzne i w ich efekcie zmniejszenie zapotrzebowania na nauczycieli oraz likwidacja części wiejskich szkół. W analizowanym okresie na wsi zwiększył się udział pracujących w przetwórstwie przemysłowym i budownictwie, który w 2009 r. był już większy niż w mieście. Wzrost udziału produkcji przemysłowej na obszarach wiejskich przy spadku w miastach może świadczyć o postępującej relokacji tego typu zakładów pracy. Wzrost w sektorze budownictwa można wiązać ze zwiększeniem się inwestycji w wyniku poprawy sytuacji gospodarczej w tym okresie, a także nasileniem się inwestycji strukturalnych przy udziale środków unijnych. Na wsi, w odróżnieniu od miast, zwiększył się udział pracujących w sektorze handlu i napraw, co może świadczyć o poprawie sytuacji ekonomicznej ludności tych obszarów. Nastąpił wzrost zatrudnienia w transporcie, gospodarce magazynowej i łączności oraz ochronie zdrowia i opiece społecznej.

Stopniowy spadek udziału rolnictwa i wzrost innych sektorów ma odzwierciedlenie w strukturze pracujących według grup zawodów. Porównanie danych z 2003 r. z danymi z 2007 r. wskazuje na znaczne obniżenie się udziału osób pracujących w rolnictwie (z 41,4% do 30,9%) i zmniejszenie się udziału techników i innego średniego personelu oraz wzrost we wszystkich pozostałych grupach zawodów, w tym największy wśród robotników przemysłowych i rzemieślników oraz specjalistów (tabela 9).

¹³ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009”, GUS, s. 365.

Tabela 8. Pracujący według wybranych sekcji PKD w IV kwartale 2003 i 2009 r.

Sekcja PKD	Wieś				Miasto			
	2003		2009		2003		2009	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	2171	40,3	1876	30,9	199	2,4	175	1,8
Przetwórstwo przemysłowe	938	17,4	1204	19,9	1649	19,8	1860	18,9
Budownictwo	274	5,1	532	8,8	573	6,9	740	7,5
Handel i naprawy	516	9,6	698	11,5	1454	17,5	1680	17,1
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	230	4,3	297	4,9	589	7,1	582	5,9
Edukacja	284	5,3	312	5,1	826	9,9	897	9,1
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	167	3,1	221	3,6	677	8,1	678	6,9

Źródło: jak pod tabelą 1 i obliczenia własne.

Tabela 9. Pracujący według wybranych grup zawodów w IV kwartale 2003 i 2007 r.

Grupy zawodów	Wieś				Miasto			
	2003		2007		2003		2007	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Parlamentarzyści, wyżsi urzędnicy i kierownicy	146	2,7	212	3,6	694	8,3	768	8,0
Specjaliści	266	4,9	425	7,1	1442	17,3	1935	20,2
Technicy i inny średni personel	355	6,6	377	6,3	1397	16,8	1366	14,3
Pracownicy biurowi	218	4,0	294	4,9	731	8,8	877	9,2
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	459	8,5	582	9,8	1125	13,5	1220	12,7
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	2215	41,1	1841	30,9	145	1,7	129	1,3
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	853	15,8	1102	18,5	1306	15,7	1462	15,3
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	463	8,6	615	10,3	808	9,7	1012	10,6
Pracownicy przy pracach prostych	403	7,5	502	8,4	622	7,5	762	8,0

Źródło: jak pod tabelą 1 i obliczenia własne.

Przeciętnie w 2009 r. większość pracujących mieszkańców wsi (81,1%) pracowało w sektorze prywatnym. W porównaniu z 2003 r. udział sektora prywatnego zwiększył się o 11,9 pkt proc. (tabela 10). Prawie jedna trzecia tego sektora przypadła na rolnictwo indywidualne. Udział pracowników najemnych w 2009 r. był o 10,5 pkt proc. większy niż w 2003 r. i wynosił 63,1% ogółu pracujących. Wzrost ten nie dotyczył pracowników sektora

publicznego, którego udział zmniejszył się na wsi o 1,4 pkt proc. W tym okresie zmniejszył się o 7,2 pkt proc. udział pracujących na własny rachunek, jednocześnie zwiększył się w tej grupie udział pracodawców z 2,6% do 3,4%. Na wsi prawie co dziesiąta osoba (9,2%) została zaklasyfikowana jako pomagający członek rodziny.

W porównaniu z miejskim rynkiem pracy obszary wiejskie charakteryzował mniejszy udział pracowników najemnych ogółem jak i pracowników najemnych w sektorze prywatnym i publicznym, a także mniejszy udział pracodawców.

Liczba pracujących poza rolnictwem na wsi w okresie od 2000 r. do 2009 r. wzrosła z 3,021 mln do 4,120 mln. W tym czasie liczba pracujących poza rolnictwem w miastach zwiększyła się z 8,790 mln do 9,617 mln. Udział pracujących na własny rachunek poza rolnictwem na wsi wynosił 11,5% i był mniejszy niż w mieście (12,9%). Udział tej grupy w ogóle pracujących poza rolnictwem w okresie od 2000 r. do 2009 r. był dość stabilny i wahał się dla mieszkańców na wsi pomiędzy 10,2% i 11,5%, a dla mieszkańców w mieście pomiędzy 12,0% i 12,8% (tabela 11).

Dostępne dane na temat liczby pracujących są danymi według miejsca zamieszkania, a nie miejsca pracy. Tymczasem coraz częstsze są – nie mające odzwierciedlenia w statystykach publicznych – migracje okresowe, a przede wszystkim migracje wahadłowe, które polegają na codziennych dojazdach do pracy, szkoły itp.

Jak wskazują badania, prawie ¼ Polaków w wieku powyżej 15 lat (24%) uczy się lub pracuje w innej miejscowości niż ta, w której mieszka. W tej grupie przeważają migracje na nieduże odległości. Prawie ⅔ tej grupy przemieszcza się w obrębie powiatu, w którym mieszka, a tylko mniej niż co dziesiąta osoba podróżuje cyklicznie do innego województwa¹⁴. Z kolei według badań CBOS z 2006 r. wśród pracujących zarobkowo mieszkańców wsi co drugi (49%) miał zatrudnienie w mieście, natomiast spośród pracujących mieszkańców miast tylko co dziesiąty (10%) był zatrudniony na wsi¹⁵.

Zachodzące procesy migracji wewnętrznych mają istotny wpływ na wiejski rynek pracy. Migracje mogą pozytywnie oddziaływać na stopę bezrobocia i wysokość zarobków, a także rozwój usług, wzrost inwestycji, szerzenie nowych postaw czy stylów życia i w konsekwencji sprzyjać modernizacji obszarów wiejskich.

¹⁴ *Wpływ funduszy Unii Europejskiej na saldo migracji wewnętrznych i zewnętrznych w Polsce*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.

¹⁵ *Co łączy ludzi żyjących na wsi i w mieście? Komunikat z badań CBOS*, nr 3583, sierpień 2006 r., www.cbos.pl/PL/publikacje, [dostęp: 30 lipca 2010 r.].

Tabela 11. Pracujący w rolnictwie i poza rolnictwem, w tym na własny rachunek, według miejsca zamieszkania w latach 2000–2009^a

Rok	Pracujący w rolnictwie ^c				Pracujący poza rolnictwem ^d					
	Ogółem		w tym na wsi		Ogółem			w tym na własny rachunek		
	w tys.	w %	w tys.	w %	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
					w tys.			w % pracujących ogółem poza rolnictwem		
2000 ^a	2715	18,7	2525	45,5	11811	8790	3021	12,5	13,1	10,9
2001 ^a	2711	19,1	2529	46,2	11496	8547	2948	12,7	13,3	11,1
2002 ^a	2652	19,2	2451	45,8	11130	8232	2899	12,8	13,5	10,7
2003 ^a	2497	18,3	2301	43,7	11120	8157	2962	12,7	13,2	11,3
2004 ^a	2472	17,9	2272	42,5	11323	8253	3070	12,6	13,1	11,0
2005 ^a	2439	17,3	2236	40,8	11677	8429	3247	12,0	12,7	10,3
2006 ^a	2294	15,7	2120	37,7	12300	8790	3510	12,1	12,8	10,2
2007 ^a	2239	14,7	2058	35,3	13001	9236	3766	12,0	12,5	10,7
2007 ^b	2265	15,0	2080	36,0	12876	9176	3700	12,0	12,6	10,6
2008 ^b	2230	14,2	2027	33,9	13502	9550	3952	12,1	12,6	10,9
2009 ^b	2126	13,4	1945	32,1	13736	9617	4120	12,5	12,9	11,5

a Średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych).

b Średnio w trzech pierwszych kwartałach.

c Łącznie z leśnictwem i łowiectwem, a od 2008 r. również z rybactwem.

d Bez leśnictwa i łowiectwa, a od 2008 r. również bez rybactwa.

Źródło: I. Frenkiel, *Ludność wiejska* [w:] *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, op. cit., s. 57.

Szara strefa

Szara strefa to według GUS działalność produkcyjna legalna, ale ukrywana przed władzami publicznymi w celu uniknięcia podatków lub omięcia określonych przepisów¹⁶. Przyjmuje się, że szara strefa oprócz uszczuplenia dochodów podatkowych państwa stanowi barierę dla rozwoju gospodarki.

Obszar pracy nierejestrowanej zarówno w mieście, jak i na obszarach wiejskich jest trudny do oszacowania. Dostępne badania GUS¹⁷ z 2004 r. wskazują, że wśród 1,317 mln pracujących w szarej strefie 626 tys. było mieszkańcami wsi, co stanowiło 47,5% pracujących „na czarno”. Nadreprezentacja mieszkańców obszarów wiejskich łączy się z dominacją szarej strefy w pracach niewymagających wysokich kwalifikacji.

¹⁶ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-5806.htm [dostęp: 29 lipca 2010 r.].

¹⁷ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 roku*, GUS, Warszawa 2005, s. 8; <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/rynekpracy-statystyki/praca%20nierejestrowana-skrot.pdf>, [dostęp: 30 lipca 2010 r.].

Badania MPiPS¹⁸ z 2007 r. wskazują, że w wielu przypadkach powodem podejmowania pracy nierejestrowanej był brak możliwości znalezienia pracy legalnej, spełniającej oczekiwania. Inne powody to między innymi chęć dorobienia do świadczeń emerytalno-rentowych i socjalnych czy też specyficzne więzy sąsiedzkie. W niektórych przypadkach ze względu na sytuację życiową szara strefa stanowiła jedyną możliwość podjęcia pracy.

Bezrobocie

Dane dotyczące bezrobocia pochodzą z dwóch źródeł: bieżącej rejestracji bezrobotnych w urzędach pracy – bezrobocie rejestrowane¹⁹ oraz z Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności²⁰. Dane z obu źródeł różnią się ze względu na inne definicje osoby bezrobotnej, ale generalnie wskazują na takie same kierunki zmian.

Bezrobocie rejestrowe na obszarach wiejskich w okresie od 1994 r. do 1998 r. obniżało się, następnie od 1999 r. do 2002 r. dynamicznie rosło. W latach 2003–2008 zarejestrowanych bezrobotnych ubywało, a w 2009 r. liczba bezrobotnych wzrosła w efekcie pogarszającej się sytuacji gospodarczej (tabela 12). Udział bezrobotnych na wsi w ogóle zarejestrowanych bezrobotnych, mimo ograniczonej możliwości uzyskania statusu osoby bezrobotnej przez rolników²¹, był we wszystkich analizowanych latach większy

¹⁸ *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce. Raport z badań*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2007.

¹⁹ Zgodnie z ustawą z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2004 r. nr 99, poz. 1001 ze zm.) bezrobotny to osoba niezatrudniona i niewykonująca innej pracy zarobkowej, zdolna i gotowa do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy, zarejestrowana w urzędzie pracy i poszukująca zatrudnienia.

²⁰ Bezrobotni są to osoby w wieku 15–74 lata, które spełniły jednocześnie trzy warunki: 1) w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi, 2) aktywnie poszukiwały pracy, tzn. podjęły konkretne działania w ciągu 4 tygodni (wliczając jako ostatni – tydzień badany), aby znaleźć pracę, 3) były gotowe (zdolne) podjąć pracę w ciągu dwóch tygodni następujących po tygodniu badanym. Do bezrobotnych zalicza się także osoby, które nie poszukiwały pracy, ponieważ miały pracę „załatwioną” i oczekiwały na jej rozpoczęcie przez okres nie dłuższy niż 3 miesiące oraz były gotowe tę pracę podjąć.

²¹ Jako bezrobotny nie może być zarejestrowana osoba, która jest właścicielem lub posiadaczem nieruchomości rolnej o powierzchni użytków rolnych powyżej 2 ha przeliczeniowych, niepodlegająca ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowemu z tytułu pracy jako współmałżonek lub domownik w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 2 ha przeliczeniowe.

Tabela 12. Bezrobotni i stopa bezrobocia według BAEL* i danych urzędów pracy

Rok	BAEL						Bezrobocie rejestrowane				Udział bezrobotnych na wsi w ogóle zarejestrowanych bezrobotnych (w %)
	Bezrobotni (w tys.)		Stopa bezrobocia		Stopa bezrobocia ogółem	Bezrobotni (w tys.)		ogółem			
	wieś	miasto	wieś	miasto		wieś	ogółem				
1992	708	1686	10,3	15,8	14,3	-	-	2509,3	-		
1993	844	1751	12,0	16,9	16,4	-	-	2889,6	-		
1994	834	1542	12,4	14,8	16,0	1157,9	2838,0	40,8			
1995	801	1432	12,2	13,7	14,9	1126,5	2628,8	42,9			
1996	707	1254	10,7	12,0	13,2	1037,2	2359,5	44,0			
1997	611	1126	9,3	10,7	10,3	843,7	1826,4	46,2			
1998	645	1182	9,9	11,1	10,4	835,7	1831,4	45,6			
1999	930	1712	14,5	15,9	13,1	1055,5	2349,8	44,9			
2000	937	1824	14,3	16,9	15,1	1180,2	2702,6	43,7			
2001	1083	2103	16,7	19,6	17,5	1328,7	3115,1	42,7			
2002	1115	2260	17,2	21,3	20,0	1341,3	3217,0	41,7			
2003	1076	2197	16,6	20,9	20,0	1325,8	3175,7	41,7			
2004	1060	2021	16,2	19,1	19,0	1261,6	2999,6	42,1			
2005	1033	1860	15,7	17,4	17,6	1180,4	2773,0	42,6			
2006	748	1328	11,5	12,7	14,8	1004,6	2309,4	43,5			
2007	518	930	8,0	8,8	11,2	785,7	1746,6	45,0			
2008	421	733	6,4	6,9	9,5	670,4	1473,8	45,5			
2009	545	926	8,2	8,6	11,9	832,9	1892,7	44,0			

* Od 1992 do 1998 – w listopadzie, od 1999 do 2009 – w IV kwartale.

Źródło: jak pod tabelą 1 i *Bezrobocie rejestrowane IV kwartał 2009*, www.stat.gov.pl [dostęp: 20 lipca 2010 r.].

niż udział ludności wiejskiej w ogóle mieszkańców Polski. Wiejski rynek pracy był też mniej podatny na wahania koniunktury – w całym okresie udział zarejestrowanych bezrobotnych na wsi w ogóle zarejestrowanych bezrobotnych zwiększał się, gdy stopa bezrobocia malała, i zmniejszał się, kiedy stopa bezrobocia rosła.

Stopa bezrobocia na wsi według BAEL w 2009 r. wynosiła 8,2% i była niewiele niższa niż w miastach. Różnice między poziomem bezrobocia w ujęciu BAEL w mieście i na wsi utrzymywały się przez cały okres od 1992 r. do 2009 r.

Według BAEL w 2009 r. w najgorszej sytuacji na wiejskim rynku pracy były osoby młode, które nie ukończyły 30. roku życia. Stanowiły one ponad połowę (55%) wszystkich bezrobotnych na wsi (w mieście 40,8%). Wśród osób młodych występowały też najwyższe stopy bezrobocia. W grupach wiekowych powyżej 30. roku życia stopa bezrobocia nie przekraczała 6%, ale w grupie osób w wieku 18–19 lat bezrobotna była jedna trzecia, w grupie 20–24 lata co piąta osoba, a w grupie 25–29 lat co dziesiąta (tabela 13). W porównaniu z 2003 r. sytuacja poprawiła się wyraźnie we wszystkich grupach wiekowych, zdecydowanie zmniejszyły się też różnice w porównaniu z mieszkańcami miast.

Tabela 13. Stopa bezrobocia według wieku w IV kwartale 2003 i 2009 r.

(w %)

Rok		15-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	>65
2003	wieś	-	43,4	34,8	20,6	17,8	12,7	12,7	11,9	10,8	8,3	-	-
	miasto	-	65,8	44,1	21,8	16,7	18,6	16,9	17,5	16,5	14,9	14,0	-
2009	wieś	-	33,3	21,7	11,7	5,9	5,0	4,9	5,1	5,7	4,4	4,4	×
	miasto	×	37,2	21,0	10,7	6,6	6,3	6,9	6,4	7,7	6,6	6,7	×

Źródło: jak pod tabelą 1.

Mimo że liczba bezrobotnych mężczyzn na wsi była większa niż liczba bezrobotnych kobiet, to stopa bezrobocia wśród mężczyzn na wsi (7,9%) była niższa niż wśród kobiet (8,7%). Wynikało to z tego, że na wsi biernych zawodowo było 53,6% kobiet i 35,6% mężczyzn.

O ile w mieście bezrobocie związane jest z niskim poziomem wykształcenia, to na wsi taka zależność nie występuje. Mieszkańcy obszarów wiejskich z wykształceniem średnim zawodowym, zasadniczym zawodowym i zwłaszcza podstawowym są w lepszej sytuacji niż podobnie wykształceni mieszkańcy miast. Wiejski rynek pracy natomiast oferuje mniejsze możliwości osobom z wykształceniem średnim zawodowym i wyższym (tabela 14).

ła 14). W 2009 r. w porównaniu z 2003 r. stopa bezrobocia była niższa dla wszystkich poziomów wykształcenia. Dla mieszkańców wsi stopa bezrobocia najbardziej obniżyła się w grupie osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (11,6 pkt proc.) i średnim ogólnokształcącym (9 pkt proc.).

Tabela 14. Stopa bezrobocia według poziomu wykształcenia w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok		Wyższe	Policealne	Średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe i niepełne podstawowe
2003	wieś	9,0	11,9	16,2	19,8	18,4	15,8
	miasto	7,5	18,2	17,2	23,9	28,2	44,2
2009	wieś	6,4	9,7	7,9	10,8	6,8	12,7
	miasto	4,6	6,8	8,2	10,0	11,8	22,4

Źródło: jak pod tabelą 1.

Poziom bezrobocia na obszarach wiejskich różni się między województwami (tabela 15). Najwyższa stopa bezrobocia w 2009 r. występowała w województwach północnych i zachodnich: zachodniopomorskim, lubuskim, pomorskim, dolnośląskim i warmińsko-mazurskim. Stopa bezrobocia niższa od średniej występowała w województwach podlaskim, śląskim, małopolskim, łódzkim i mazowieckim. W porównaniu z 2003 r. stopa bezrobocia obniżyła się we wszystkich województwach. Największe zmiany nastąpiły w województwach dolnośląskim (16,9 pkt proc.), zachodniopomorskim (14,4 pkt proc.) i warmińsko-mazurskim (13,7 pkt proc.). Najmniej stopa bezrobocia obniżyła się w województwach lubelskim (1,2 pkt proc.) i podkarpackim (3,9 pkt proc.).

Tabela 15. Stopa bezrobocia według województw w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Rok	Średnio	łódzkie	mazowieckie	małopolskie	śląskie	lubelskie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	lubuskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie	dolnośląskie	opolskie	kujawsko-pomorskie	pomorskie	warmińsko-mazurskie
2003	16,6	17,1	12,4	13,4	17,2	10,1	13,7	11,0	16,7	22,4	18,8	27,6	27,2	14,5	21,4	19,4	23,7
2009	8,6	6,6	7,1	6,1	5,2	8,9	9,8	3,5	9,1	11,5	8,0	13,2	10,3	7,9	9,8	10,7	10,0

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wpływ na poziom bezrobocia na obszarach wiejskich ma ich odległość od dużych ośrodków miejskich, które stwarzają szanse zatrudnienia dla dojeżdżających oraz sprzyjają wzrostowi zatrudnienia na sąsiadujących z nimi obszarach wiejskich przez zapotrzebowanie na produkty (warzywa, owoce, kwiaty)²².

Na wahania stopy bezrobocia oddziałują również migracje, w tym zagraniczne. Obniżenie stopy bezrobocia po 2003 r. było w części związane z emigracją zarobkową, która przybrała na sile po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Nie ma rzetelnych danych na temat migracji zagranicznych. Według szacunków GUS liczba osób przebywających za granicą czasowo powyżej dwóch miesięcy w końcu 2008 r. wynosiła 2,270 mln. Można przyjąć, że z tej liczby mieszkańcy obszarów wiejskich stanowili w przybliżeniu $\frac{1}{3}$ ²³.

Sytuacja na rynku pracy ze względu na związki z gospodarstwem rolnym

Współczynniki aktywności zawodowej, wskaźniki zatrudnienia i stopy bezrobocia dla ludności wiejskiej ogółem i ludności miejskiej są obecnie zbliżone. Jest to obraz uproszczony, bowiem ludność obszarów wiejskich jest wewnątrznie zróżnicowana. Podstawowym rozróżnieniem stosowanym w części statystyk BAEL jest podział ludności wiejskiej na ludność związaną z gospodarstwem rolnym²⁴ i ludność bezrolną. Takie ujęcie unaocznia skalę różnic w aktywności zawodowej między mieszkańcami obszarów wiejskich i, tym samym, pozwala uzyskać pełniejszy obraz sytuacji wiejskiego rynku pracy.

Wśród ogółu ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej (11,975 mln) w 2009 r. ludność niezwiązana z gospodarstwem rolnym stanowiła przeszło 60% (tj. 7,199 mln). Sytuacja na rynku pracy tej grupy ludności mimo poprawy, jaka nastąpiła między IV kwartałem 2003 i 2009 r., była gorsza niż sytuacja rolników.

Współczynnik aktywności zawodowej ludności niezwiązanej z gospodarstwem rolnym wynosił 47,8%, a ludności rolniczej 66,4%. W porównaniu z 2003 r. wskaźnik ten wzrósł odpowiednio o 0,9 oraz 2,3 pkt proc. Wyraż-

²² *Raport o rozwoju społecznym – Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich*, UNDP, Warszawa 2000, s. 15.

²³ I. Frenkiel, *Ludność wiejska*, op. cit., s. 52.

²⁴ Osoby w gospodarstwach domowych, w skład którego wchodzi użytkownik indywidualnego gospodarstwa rolnego o powierzchni powyżej 1ha użytków rolnych lub indywidualnej działki rolnej o powierzchni 0,1–1 ha użytków rolnych, oraz ludność w gospodarstwach domowych z indywidualnym właścicielem zwierząt gospodarskich.

ne różnice występowały w podziale według płci. Współczynnik aktywności kobiet związanych z gospodarstwem rolnym wynosił w 2009 r. 59,1%, a dla kobiet niezwiązanych z gospodarstwem rolnym 38,4%. Dla mężczyzn wskaźniki te wynosiły odpowiednio 73,5% i 58,8%. W 2009 r. w porównaniu z 2003 r. współczynniki aktywności zawodowej wzrosły we wszystkich grupach. Największy wzrost zanotowano w grupie mężczyzn niezwiązanych z gospodarstwem rolnym (2,5 pkt proc.), a najmniejszy (0,1 pkt proc.) wśród kobiet niezwiązanych z gospodarstwem rolnym (tabela 16).

Tabela 16. Aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej według płci i związku z gospodarstwem rolnym w IV kwartale 2003 i 2009 r. (w %)

Wyszczególnienie		Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
		2003	2009	2003	2009	2003	2009
Współczynnik aktywności zawodowej	rolnicza	64,9	66,4	58,0	59,1	71,7	73,5
	bezzrolna	46,9	47,8	38,3	38,4	56,3	58,8
Wskaźnik zatrudnienia	rolnicza	58,7	63,5	52,3	56,1	64,9	70,7
	bezzrolna	34,2	42,1	26,8	33,7	42,3	51,3
Stopa bezrobocia	rolnicza	9,6	4,4	9,8	4,9	9,5	3,8
	bezzrolna	27,1	11,8	30,0	12,3	24,8	11,5

Źródło: jak pod tabelą 1.

Wskaźnik zatrudnienia ludności bezrolnej (42,1%) jest wyraźnie niższy niż ludności rolniczej (63,5%). W porównaniu z 2003 r. wskaźniki wzrosły w obu grupach, najbardziej wśród bezrolnych mieszkańców wsi (o 7,9 pkt proc.). Wśród ludności wiejskiej wskaźnik zatrudnienia najbardziej wzrósł wśród bezrolnych mężczyzn (9 pkt proc.), a najmniej wśród kobiet związanych z gospodarstwem rolnym (3,8 pkt proc.).

Problem bezrobocia zarówno w 2003 r., jak i w 2009 r. w największym stopniu dotyczył bezrolnych mieszkańców wsi. Spadek stopy bezrobocia, jaki nastąpił w tym okresie, nie zmienił sytuacji. Wśród osób niezwiązanych z gospodarstwem rolnym najwyższe stopy bezrobocia występują w grupach najmłodszych. Stopa bezrobocia w grupie osób w wieku od 15 do 19 lat wynosiła 37,7% (rolnicy – 15,7%), w grupie 20–24 lat – 26,2% (rolnicy – 16,8%), a w grupie 25–29 lat – 15% (rolnicy – 7,8%).

Bezrobocie ukryte

Bezrobocie ukryte powstaje, jeśli pracujący dzielą się pracą z osobami, których zatrudnienie jest zbędne, lub kiedy nie wprowadza się takiej organizacji pracy, przy której część pracujących nie miałaby zadań do wykona-

nia²⁵. Ze względu na charakter pracy w rolnictwie bezrobocie ukryte dotyczy w przeważającej części pracujących w gospodarstwach rolnych o małej powierzchni użytków rolnych. Możemy wyróżnić przynajmniej dwa ujęcia ukrytego bezrobocia – ujęcie obiektywne i subiektywne.

Bezrobocie ukryte według kryterium obiektywnego oznacza osoby w wieku produkcyjnym pracujące wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym (działce rolnej), najwyżej 3 miesiące w roku lub do 3 godzin dziennie w przypadku osób pracujących ponad 3 miesiące.

Zgodnie z tą definicją skala ukrytego bezrobocia wynosiła w 2002 r. 417 tys. osób (dane z powszechnego spisu rolnego), tj. 21,4% osób pracujących wyłącznie lub głównie w indywidualnych gospodarstwach rolnych oraz na działkach rolnych.

Bezrobocie ukryte według kryterium subiektywnego (stosowane w powszechnym spisie rolnym w 1996 r.) oznacza osoby w wieku produkcyjnym pracujące wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym (działce rolnej), które – według opinii użytkownika gospodarstwa rolnego (działki rolnej) – mogłyby podjąć pracę wyłącznie poza gospodarstwem. Praca tych osób w gospodarstwie rolnym (działce rolnej) mogłaby być wykonana przez innego członka gospodarstwa domowego. Zgodnie z szacunkami bezrobocie to wynosiło od 720 do 900 tys. osób w wieku produkcyjnym.

Innym sposobem wyznaczania ukrytego bezrobocia jest zastosowanie kryterium pełnoetatowości. Zgodnie z tym kryterium każdego pracownika uznaje się za ukrycie bezrobotnego w takim stopniu, w jakim nie wykorzystuje swoich możliwości pracy. Według tego kryterium w 2002 r. liczba ukrytych bezrobotnych wynosiła 179 669 osób, co stanowiło 9,2% pracujących wyłącznie w gospodarstwach rolnych.

Podsumowanie

W okresie od 1992 r. do 2009 r. wskaźniki zatrudnienia, współczynniki aktywności zawodowej i stopa bezrobocia dla ludności wiejskiej ulegały zmianom związanym z przemianami demograficznymi, społecznymi i ekonomicznymi.

Współczynnik aktywności zawodowej w okresie od 1992 r. do 2003 r., mimo niedużych zmian w liczbie osób aktywnych zawodowo, wykazywał

²⁵ J. Liwiński, *Bezrobocie ukryte w indywidualnych gospodarstwach rolnych oraz na działkach rolnych* [w:] *Zasoby pracy w rolnictwie indywidualnym w świetle wyników spisów powszechnych 2002 r.*, U. Sztanderska (red.), GUS, Warszawa 2009.

tendencję spadkową. Było to wywołane w głównej mierze zwiększaniem się populacji osób biernych zawodowo.

Wskaźnik zatrudnienia między 1992 r. i 1994 r. wyraźnie obniżył się. W kolejnych latach zmiany były stosunkowo nieduże, a od 1998 r. zaczęto notować kolejne wyraźne spadki aż do 2003 r.

Stopa bezrobocia w pierwszych dwóch latach po 1992 r. rosła, a następnie spadała przez trzy kolejne lata. Od 1998 r. bezrobocie rosło i w 2002 r. osiągnęło najwyższy notowany poziom (17,2%).

W okresie od 2003 r. do 2008 r., choć współczynnik aktywności zawodowej ulegał niewielkim wahaniom i wynosił około 55%, nastąpił wzrost zatrudnienia (z 45,9% do 50,7%) i spadek stopy bezrobocia (z 17,8% do 6,4%) związany z poprawą sytuacji gospodarczej i wejściem do UE. W 2009 r. na skutek pogorszenia sytuacji gospodarczej stopa bezrobocia na wsi wzrosła do 8,2%, ale jednocześnie wzrósł wskaźnik zatrudnienia o 0,1 pkt proc.

W dłuższym okresie pozytywne zmiany na rynku pracy nastąpiły we wszystkich regionach i mogą świadczyć o poprawie sytuacji na wiejskim rynku pracy.

Podobne tendencje można było zaobserwować zarówno wśród ludności wiejskiej związanej z gospodarstwem rolnym, jak i ludności bezrolnej. Mimo to różnice na niekorzyść ludności niezwiązanej z gospodarstwem rolnym w dalszym ciągu utrzymują się. I tak wśród ludności wiejskiej w najgorszej sytuacji na rynku pracy znajdują się osoby najmłodsze, osoby starsze oraz kobiety niezwiązane z gospodarstwem rolnym. Sytuacja ludności bezrolnej na rynku pracy jest też wyraźnie gorsza od sytuacji mieszkańców miast.

Problemem wiejskiego rynku pracy jest jego struktura, w której w dalszym ciągu w wielu regionach dominuje mało efektywne rolnictwo – stanowiące znaczący rezerwuuar siły roboczej. Inne bariery rozwoju to między innymi: stosunkowo niskie kwalifikacje i kapitał kulturowy, mała siła nabywcza, tradycja szarej strefy, niedorozwój infrastruktury. Należy jednak zwrócić uwagę na postęp w tych obszarach, jaki dokonał się na wsi dzięki integracji z Unią Europejską.

Rozwój obszarów wiejskich wymaga podjęcia działań nakierowanych na tworzenie miejsc pracy dla osób ponad miarę zatrudnionych w gospodarstwach, bezrobotnych i nieaktywnych zawodowo. Szansą dla obszarów wiejskich może być rozwój rolnictwa ekologicznego i realizowanie polityki ochrony środowiska, takich jak dbałość o krajobraz czy inwestycje w odnawialne źródła energii, a także rozwój agroturystyki. Nie są to jednak sposoby na rozwiązanie wszystkich problemów.

Trzeba liczyć się z tym, że pogarszająca się struktura demograficzna, edukacyjna i inne cechy ludności wiejskiej wymuszą dalszą dezaktywiza-

cję zawodową²⁶. Dlatego ważne jest przezwyciężenie barier rozwojowych przez inwestycje w kształcenie. Przeszkodą są jednak niskie dochody ludności wiejskiej. Można stwierdzić, że uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne powodują, iż możliwości rozwiązywania problemów wiejskiego rynku pracy i rolnictwa bez pomocy państwa są mniejsze niż w miastach oraz w innych działach gospodarki. Skuteczna modernizacja wymaga bądź zwiększenia dochodów rolników, bądź wyrównanego dostępu do wiedzy²⁷, a także inwestycji w infrastrukturę społeczną i techniczną, przy uwzględnieniu regionalnych specyfik i zróżnicowań²⁸. Zaniechania mogą doprowadzić do ograniczenia szans rozwojowych całego kraju.

Bibliografia

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003–2007*, GUS, Warszawa 2009.
- Aktywność ekonomiczna ludności w IV kwartale 2009*, GUS, Warszawa 2010.
- K. Gorlach, *Socjologia obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, red. M. Drygas, A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa 2008.
- Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Raport o rozwoju społecznym – Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich*, UNDP, Warszawa 2000.
- „Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009”, GUS.
- Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992–2007*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa 2009.

²⁶ K. Heffner, A. Rosner, *Wybrane koncepcje i możliwości rozwoju obszarów wiejskich po dekadzie transformacji w Polsce* [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie przemian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*, S. Sokołowska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 18.

²⁷ K. Maciejewski, *Mikroekonomiczne uwarunkowania wiejskiego rynku pracy* [w:] *Wiejski rynek pracy w okresie transformacji ustrojowej gospodarki polskiej*, B. Sosnowska (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003, s. 109–110.

²⁸ J. Liwiński, U. Sztanderska, *Analiza sytuacji na wybranych powiatowych rynkach pracy oraz stworzenie metodologii badania lokalnego rynku pracy w Polsce. Raport końcowy*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2006.

Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, A. Rosner (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2005.

Wiejski rynek pracy w okresie transformacji ustrojowej gospodarki polskiej, B. Sosnowska (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.